

בין אמונה לספק, בין מזרח למערב: צעירי השומר הצעיר והזיקה לברית המועצות בשנות החמישים והשישים

רונית כרמלי

אין זה נורא כל כך שהולכים ומקבלים מעט גינונים מן החוץ, אולם הנורא הוא שאין חברי המוסד הצעירים מבינים את טיבם של גינונים אלו ועל כן הם משפיעים כל כך לרעה [...] אין מחשבה מעמיקה, אין ערנות פוליטית, אין ויכוחים סוערים על סטלין ומארכס, פשוט אין!¹

ב-1957 התקיים דיון סוער על דפי העלון של המוסד החינוכי 'מעין' (המשותף לקיבוצים עין החורש והמעפיל), על השפעתה של המוזיקה המערבית על חניכי המוסד. הדברים המובאים לעיל, שהתפרסמו תחת הכותרת 'האומנם צ'ה צ'ה צ'ה?', ממחישים את תחושת הסכנה ואת הקשר הישיר שראה הכותב בין האזנה למוסיקה המערבית לבין התפרקות ערכית ומוסרית. בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים נערכו במוסדות החינוכיים של השומר הצעיר ברחבי הארץ דיונים דומים, כחלק מההתמודדות של בני הנוער עם השפעות תרבותיות מערביות, על רקע הזיקה של השומר הצעיר לברית המועצות. בשונה מבני גילם שהיו חניכים בתנועת הנוער של השומר הצעיר בעיר או בחוץ לארץ, בני הנוער בקיבוצים גדלו בסביבה שבה נשמעו מסרים אחידים מסוכני החברות השונים: מחנכים ומורים, מדריכים בתנועת הנוער והורים. המסגרת של המוסד החינוכי הייתה כוללת, מקיפה, והקולקטיביות הרעיונית הייתה חלק ממנה.

1 מנחם 'זמיר' (י"ב), 'האומנם צ'ה צ'ה צ'ה?', קול מחורש (עלון מוסד מעיין/עין החורש), מס' 2, דצמבר 1957 (להלן: מנחם, האומנם צ'ה צ'ה צ'ה?), עמ' 24-25, ארכיון השומר הצעיר, מכל 44. כיוון שכמעט כל העלונים הנזכרים במאמר נלקחו מהאוסף בארכיון זה, להלן יצוין מספר המכל בלבד, למעט במקרים שבהם החומר מארכיונים אחרים.

במפנה המאה העשרים היה שינוי תפיסתי בכל הנוגע למושג הנעורים ולמקומו של הנוער כמושפע ומשפיע על החברה ועל התהליכים שאפיינו אותה, שלעתים יצרו תחושה של משבר כחלק מהמציאות המשתנה. תרבות הנעורים, ותנועת הנוער כחלק ממנה, הצמיחו ערכים ונורמות חדשים, סגנון חיים ואפנה, שביקשו להביע את הסתייגותם של בני הנוער מעולם המבוגרים, את שאיפותיהם לבטל את תלותם בו ולהתבדל ממנו.² נהיית הנוער אחר אידאולוגיות ומסגרות ייחודיות שהעניקו לו תחושת עצמאות, הזדהות ושייכות, הפכה את תנועות הנוער לגורם משמעותי ומרכזי. בדומה לתנועות נוער אחרות, העניקה תנועת השומר הצעיר לחבריה את חוויית ההזדהות והשייכות, במקביל לפעילות שנגזרה מהאמונה בחינוך הפרט בדרך ליצירת חברה חדשה. בארץ ישראל יושמו עקרונות תנועת הנוער במסגרת החינוכית שהתנועה הייתה חלק ממנה: המוסדות החינוכיים של הקיבוץ הארצי-השומר הצעיר. החשיבות של הסוציאליזם וברית המועצות הייתה מרכזית וכיטויה ניכרו בסגנון החיים, בטקסים ובסמלים שהיו חלק מהתרבות הייחודית שנוצרה במוסדות החינוכיים. על זיקת השומר הצעיר לברית המועצות נכתבו מחקרים רבים. מרבית החוקרים הצביעו על גורמים שונים שהעצימו את להט האמונה במנהיגת 'כוחות המחר', החל באימוץ המרקסיזם כדרך המלך הרעיונית של השומר הצעיר בראשית שנות העשרים של המאה הקודמת. מעבר לממד האידאולוגי שימש היחס לברית המועצות גורם שסייע למשולש השומר הצעיר-הקיבוץ הארצי-מפ"ם להגדיר את ייחודו ולבדל עצמו מקבוצות ומפלגות אחרות.³ החל בראשית שנות השלושים של המאה העשרים, נאלצו חברי השומר הצעיר והנהגת התנועה להתמודד עם מכלול נרחב של מתחים בין אמונתם בברית המועצות לבין אירועים שהציגו אותה כאור שלילי. עמדותיהם הועלו על הכתב בעיתונות התנועה ובפרסומים שונים. במקביל לשיח הער שאפיין את עולם המבוגרים, התקיים בקרב צעירי התנועה תהליך של התמודדות עם הפער בין 'ציר האמונה לציר העובדות'.⁴

- 2 על תרבות הצעירים ותנועות הנוער במעבר מהמאה התשע-עשרה אל המאה העשרים ראו, מוני אלון, **הסיכוי הנצחי**, תל-אביב 1986, עמ' 81-101; יובל דרור, **תנועות הנוער: אתמול-היום-מחר**, חיפה 1979, עמ' 17-27.
- 3 על הזיקה לברית המועצות ראו, אלקנה מרגלית, **השומר הצעיר: מעדת נעורים למרכסיזם מהפכני**, תל-אביב 1971, עמ' 125-158, 189-200; משה צ'יז'יק, **יחסו של השומר הצעיר לקומוניזם ולברית המועצות 1913-1948**, תל-אביב 1991 (להלן: צ'יז'יק, **יחסו של השומר**); אלי צור, **נופי האשליה: מפ"ם 1948-1954**, קריית שדה בוקר 1998, עמ' 184-241; יצחק פטיש, **הסחרור והעיוורון: השומר הצעיר והקומוניזם, מבט מבפנים**, [גבעת הביבה] 2003 (להלן פטיש, **הסחרור והעיוורון**), עמ' 103-191. על יחסה של הנהגת התנועה לברית המועצות ראו, זאב צחור, **חזן: תנועת חיים**, ירושלים 1992, עמ' 188-237; אביבה חלמיש, **מאיר יערי: ביוגרפיה קיבוצית**, תל-אביב 2009, עמ' 256-294. ראו גם הפרק 'שמש בוגדנית' בספרה של אביבה חלמיש, **מאיר יערי: האדמו"ר ממרחביה, שנות המדינה**, תל-אביב 2013, עמ' 46-76.
- 4 כהגדרתו של אלון גן, 'בסבך האהבה הנכזבת: השומר הצעיר ו"עולם המחר"', בתוך: פטיש, **הסחרור והעיוורון** (להלן: גן, **בסבך האהבה הנכזבת**), עמ' 18-30.

בשנות החמישים והשישים עברו הנהגת השומר הצעיר וחברי התנועה משברים אידאולוגיים שהציבו סימני שאלה על הזיקה לברית המועצות ועל עולם הערכים של המהפכה. משפט סלנסקי ומשפט אורן בפראג (1952) ו'עלילת הרופאים' במוסקבה (1953), שגרמו לשבר רעיוני, לא מנעו, זמן קצר לאחר מכן, את תגובות האבל הנרגשות בעקבות מותו של סטלין. לאחר מותו התחזקה האמונה בדמותו והדבקות בה, אך שלוש שנים לאחר מכן, בעקבות נאום חרושצ'וב בוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית, ניבעו בה סדקים. מלחמת סיני ומעורבותה הגוברת של ברית המועצות במזרח התיכון, וכן פעולותיה בגוש המזרחי ויחסה ליהודים שם, הגבירו עוד את התהיות והשאלות. עם זאת, על פי רוב הייתה עדיין הנימה השלטת בדבריהם של חברי השומר הצעיר מפויסת עד אוהדת ואף מעריצה. הניסיונות לשמור על האידאולוגיה, על הערכים ועל האופי הייחודי של השומר הצעיר, נמשכו. האירועים זכו לפרשנויות שהובילו בדרך כלל אל המסקנה כי יש לשמור על הקיים, תוך הבעת תקווה ואמונה כי הדרוש תיקון יתוקן.⁵ כך, אפילו אירוע טראומטי, כגון הוועידה העשרים, עובד באופן כזה שאפשר היה להמשיך לשאת את העיניים 'מזרחה'. הזעזוע ממה שנחשף שם היה הוכחה כי בברית המועצות אפשר למתוח ביקורת על המשטר ולנקוט צעדים כדי לשפר אותו. מעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון הוצגה כתגובה של חוסר ברירה כתוצאה ממעורבות מדינות המערב באזור, וההגבלות על חופש הפרט בברית המועצות תוארו כצעדים הכרחיים בתקופה שבה המשטר מאוים לכאורה מבפנים ומבחוץ. למרות ניסיונות ההנהגה להמשיך ולאחוז באוריינטציה הסובייטית, אי אפשר היה להתעלם מן העובדה שמתחוללים תהליכי עומק המצביעים על מעבר הדרגתי מאמונה לספק, מסימני קריאה לסימני שאלה, מאהדת ברית המועצות ל'פזילה' לעבר המערב.

במאמר זה אני מבקשת לנתח את השיח בעלוני המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר בשאלת היחס לברית המועצות, בניסיון לעמוד על הקשרים בין הזיקה לברית המועצות לבין אורח החיים וסגנון החיים השומרי שעוצבו במוסדות אלה. בעלוני המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר, שהיו כלי הביטוי המרכזי לעמדות בני הנוער, נכתב בלהט על פוליטיקה, אידאולוגיה, תרבות וסגנון חיים. במאמר אני עוסקת באופן שבו ניסו חניכי המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר בקיבוצים לשמר את אהדתם לברית המועצות למרות ריבוי הספקות ו'הכתמים' שהחלו מתגלים על פני 'שמש העמים'.

שנות החמישים: התחזקות האמונה בברית המועצות

בראשית שנות החמישים, על רקע המתיחות בין הגוש המערבי לבין הגוש המזרחי, ניכרה בקרב בני הנוער של השומר הצעיר תמיכה ברורה בברית המועצות. השקפת עולמם תאמה במידה רבה את עולם המבוגרים, אף שבדרך כלל נעדרו ממנה העימותים האידאולוגיים הפנימיים שהיו נחלת ההנהגה והדור הראשון באותן שנים. בקרב חברי השומר הצעיר,

ההזדהות עם 'עולם המחר' הייתה אלטרנטיבה למדיניות הפרגמטית הפרו-מערבית של ממשלת ישראל, למרות הביקורת על גילויי משטר סטלין. המאבקים הפנימיים במפ"ם והתמודדות ההנהגה עם הנטיות לימין ולשמאל, מנעו בחינה מחודשת של העמדה כלפי ברית המועצות, וחידדו את המאבק על הקולקטיביות הרעיונית.⁶ ברית המועצות המשיכה להיות מושא להערצה ומודל לחיקוי, וייצגה את הטוב בעולם השסוע של המלחמה הקרה. המדיניות הפרו-מערבית של ממשלת ישראל זכתה ליחס ביקורתי יחד עם שלילת המערב: ברית המועצות הייתה 'הלבן' וארצות הברית 'השחור', ברית המועצות ייצגה את הטוב וארצות הברית את הרע, ברית המועצות נתפסה כשוחרת שלום בעוד ארצות הברית תוארה כמחרחרת מלחמה. הדימוי של ברית המועצות כישות שוחרת שלום בעולם שנמצא על סף מלחמת עולם שלישית, בניגוד למערב השואף למלחמה, חזר בדברים שכתבו בני הנוער של השומר הצעיר. הפרשנות המקובלת של הכותבים בעלוני המוסדות החינוכיים הייתה כי האינטרסים של המערב הקפיטליסטי, בראשות ארצות הברית, מחייבים מלחמות מסיבות כלכליות הקשורות במהות הקפיטליזם, כמו הצורך ביצירת שווקים חדשים ומקומות עבודה למובטלים בתעשיית הנשק. החלוקה הייתה ברורה: יש מי שמעוניין במלחמה, ויש מי ששואף לשלום. כדי להסיר ספק הוסבר כי הדבקות בשלום אינה נובעת מחולשה, ובשעת הצורך ברית המועצות תוכל להגן על עצמה ועל העולם הסוציאליסטי.⁷ חניכי המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר נטו לחזור על עמדות שנשמעו בקרב המבוגרים ולהביע אותן במילים מליציות ונחרצות. התכנים היו דומים עד זהים למסרים שהגיעו מעולם המבוגרים, אבל דרך הביטוי הייתה מוקצנת ודרמטית.

נושאים רבים שעמדו במחלוקת בשיח הציבורי הישראלי נשפטו בקרב הצעירים דרך 'משקפי האורינטציה הסובייטית'. כך למשל היה בוויכוח על שאלת השילומים מגרמניה. במאמרים שעסקו בנושא הדגישו בני הנוער את התנגדותה של ברית המועצות למשא ומתן בין ישראל לגרמניה, בדומה לעמדת מפ"ם. העובדה שההתנגדות למשא ומתן עם גרמניה נבעה מנימוקים שונים מאלה של מפ"ם, לא מנעה מהכותבים לציין אותה כביטוי לשותפות אידאולוגית.⁸ התקווה לשיתוף פעולה בין תנועת השומר הצעיר בישראל לבין ברית המועצות המשיכה לעלות מתוך דברי צעירי התנועה. בני הנוער ניסו להדגיש את זהות האינטרסים ואת הדמיון בין החברה הסובייטית לבין זו של השומר הצעיר בקיבוצים.

6 ראו צ'יז'יק, יחסו של השומר, עמ' 247-250.

7 ראו למשל, גיורא 'כפירים', 'כלום כל המלחמות שליליות הן?', 'הדים מן הגבעה' (עלון מוסד מעברות), מס' 1, נובמבר 1950, עמ' 11-12, מכל 35; מרדכי 'אורן', 'על המלחמות', שם, מס' 1, נובמבר 1950, עמ' 12-13, מכל 35; רחל 'אורן', 'האם תפרוץ מלחמת עולם שלישית?', בחברה (עלון מוסד מרחביה), מס' 1, 15.10.1951, עמ' 16, מכל 27.

8 'מעניינת עמדתה של ברית המועצות על עניין זה. עמדתה של ברית המועצות היא כעמדתנו – מנוגדת למשא ומתן בין ישראל לגרמניה. הם טוענים שיש לסדר את המשא ומתן עם גרמניה כולה ולא רק עם גרמניה המערבית'. גרשון 'שלהבת', 'בעיית השילומים מגרמניה', עלי גבעה (עלון מוסד גן שמואל), מס' 1, נובמבר 1952, עמ' 11, מכל 12.

על רקע התרחקותן של תנועת השומר הצעיר ושל מפ"ם ממפא"י, ביטאו בני הנוער את שאיפתם להיות חלק מ'עולם המהפכה' שאותו הנהיגה ברית המועצות. האמונה התמימה ביחס לברית המועצות ולטוהר כוונותיה חזרה ועלתה בדבריהם של בני הנוער של השומר הצעיר, כפי שנכתב בקטע המתאר פגישה דמיונית של חברי המוסד החינוכי 'גלבוע' עם אחד ממנהיגי ברית המועצות:

פעם הרהרתי בפגישה דמיונית, ובשיחה שהייתה מתקמת בעקבותיה, בין חניך המוסד, חבר תנועה, ובין אחד ממדינאים [...] שאלנוהו 'למה אינכם תומכים בציונות, שהיא למעשה תנועת השחרור של העם היהודי, העם המדוכא ביותר בהיסטוריה, ולמה אינכם עוזרים לו לקבץ את גלויותיו במדינת ישראל?'. [...] ניסינו להסביר [...] עד כמה אין זה נכון כי אנו 'התוקפים' והם 'הנתקפים' [...] כל זה היינו רוצים להסביר לו [...] אנו מאמינים שעוד פעם ישמע [...] את טענותינו אשר הן בלי ספק צודקות, ואזי יבין את טעותו המרה ויחזור למדיניות שלו האומרת: השגת השלום בכל מחיר ובכל מקום בעולם.⁹

בין שמדובר בתיאור דמיוני שמקורו בחלומות של תקווה, ובין שבפרשנות ייחודית לעובדות, הקו האחד של דברי בני הנוער ייצג תמיכה בברית המועצות וניסיון להסביר את מהלכיה. בו בזמן שיקפו דבריהם של צעירי התנועה את החשיבות שייחסו לעמדתם ולעמדת מפ"ם ביחס לעימות הביין-גושי ושאלו את עצמם במי עליהם לתמוך אם תפרוץ מלחמת עולם שלישית. התמיכה בברית המועצות הייתה ברורה ומוסכמת.¹⁰

קולקטיביות רעיונית וחופש דיבור

השימוש הנפוץ במונחים כמו 'התגוננות' ו'מצב חירום' המחיש את הסכנה שחשו צעירי התנועה אל מול הנטייה המערבית של ממשלת ישראל. מצב החירום לכאורה הצדיק את מדיניות הפנים בברית המועצות ואת ההגבלות שאפיינו אותה. כך אפשר היה לקרוא בעלון מוסד חינוכי בשנת 1951 על חשיבותה של הקולקטיביות הרעיונית בקיבוץ לצורך שמירת הקיים ומניעת חדירתן של השפעות זרות, מערביות. הכותב ציין כי בדומה לקיבוץ, גם בברית המועצות קיימת זהות בין האינטרסים של החברה לבין האינטרסים של הפרט. הקיבוץ וברית המועצות נוקטים אמצעים לגיטימיים כדי לשמור על עצמם ועל זהותם, וההגבלות על חופש הדיבור בברית המועצות מובנות ומקובלות על האזרחים, הרואים בהן צעדים הכרחיים למען שמירה על החוסן הפנימי וכושר העמידה נגד סכנות חיצוניות. באופן דומה העריכו וחיבו בני הנוער של התנועה את הקולקטיביות הרעיונית ואת חלקה

9 'אשל' (י"א), 'לו נפגשתי עם מלנקוב', ניבנו (עלון מוסד בית אלפא), מס' 4, 11.1.1956, עמ' 20-22, מכל 4.

10 עדנה, 'מלחמת העולם השלישית', בחברה, מס' 1, 15.10.1951, עמ' 12-13, מכל 27.

בשמירה על אורח החיים הקיבוצי. הצדקת המצב בכרית המועצות נכרכה בהבעת התנגדות לדמוקרטיה ולחופש הביטוי המערביים, שנטען כי הם 'מדומים':

אין לגשת לעניין הגבלת חופש הדיבור ברוסיה, ולהגיד שהעניין מכוון לסתימת פיות האנשים בלי כל סיבה; יש לכדוק את הדבר לאור תנאי של רוסיה. אין ברוסיה מיעוט השולט ומדכא את הרוב אלא שלטון הרוב, המתגונן התגוננות טבעית של מדינה מוקפת אויבים, אשר גודדי מרגלים ומחבלים מועברים לתוכה. [...] אנגליה ידועה כארץ דמוקרטית אשר בה חופש דיבור מלא, ובה ידבר האדם את כל אשר יעלה על ליבו. דמוקרטיה זו, דמוקרטיה מדומה היא; חופש הדיבור הניתן לעם הבריטי מתאפשר על ידי ניצול מיליוני בני אדם בקולוניות האנגליות [...] עוד נקודה לברור היא: יחסו החיובי של האדם להגבלת חופש הדיבור ברוסיה [...] אין אדם זה צריך לראות את הפרט אלא את עניין המדינה אפילו כאשר המשטר מגביל את חופש הדיבור, כדי לאפשר התגוננותו נגד יסודות זרים ושירידי מיעוטים מפגרים השואפים להפילו.¹¹

התייחסות דומה יש בדברים שנכתבו על הספרות הרוסית. הכותבת, נערה במוסד חינוכי של השומר הצעיר, הצדיקה את הצנזורה ואת הפיקוח על הספרות בכרית המועצות. לדבריה, ברית המועצות כמדינה המוקפת במדינות עוינות נאלצת להילחם בכל נטייה ובכל נטייה אל האמנות הבורגנית. הסופרים הם מחנכי ההמונים, וככאלה עליהם להנחות את הנוער ולהימנע מהצגת תופעות שליליות כדי שלא תפתח תבוסתנות. לכן, לדעתה, מוצדקת הביקורת על סופרים, מוסיקאים וציירים:

הסופר ברוסיה אינו רשאי לכתוב ככל העולה על רוחו. הספרות היא מכוונת, ומדוע היא כזאת? [...] ברית המועצות מוקפת כולה מעצמות עוינות ולכן עליה להילחם בתוכה בכל נטייה מן הקו, בכל נטייה המתקרבת אל האמנות הבורגנית [...] כאשר נשאל מה תפקידו של הסופר? ברורה תהיה לכולנו התשובה: הסופר הוא מחנך ההמונים, מתווה דרכו של הנוער ומשום כך עליו לדעת כיצד לחנך וכיצד לא להכניס דברי בלע ותבוסתנות בדבריו. אסור לתופעות שליליות להופיע, לכן מופיעה הביקורת הקטלנית על סופרים, מוסיקאים וגם ציירים.¹²

הצדקת הצנזורה על היוצרים ועל האמנים בכרית המועצות התבססה על העמדה כי תפקידם לעודד אופטימיות ולהימנע מטיפוח תבוסתנות בקרב הנוער הסובייטי.

11 'בעיית חופש הדיבור', הדים מן הגבעה, מס' 4, מאי 1951, עמ' 3-4, מכל 35.

12 ערנה 'דימון', 'על הספרות הרוסית', ניבנו (בית אלפא), מס' 2, 26.11.1951, עמ' 25, מכל 4.

חופש הביטוי והקולקטיביות הרעיונית המשיכו להעסיק את בני הנוער שהתחנכו במוסדות השומר הצעיר גם בנושאים שהיו קשורים לסביבתם הקרובה, כגון השפעת דעת הקהל על הפרט במוסד החינוכי. כך למשל, בעלוני המוסדות פורסמו במקרים רבים מאמרים ללא שם המחבר, עם ציון שם הקבוצה בלבד. בדיון על התופעה נשאל: 'מדוע צריך חבר מוסד החי במסגרת כמו שלנו להסתיר את דעותיו מפני חבריו על ידי הימנעות מחתימת שמו?'¹³. בתשובה כתבה נערה על דעת הקהל הביקורתית, שלדבריה הייתה הסיבה לבחירתם של הכותבים להסתיר את שמם.¹⁴ נער נוסף טען כי לדעת הקהל תפקיד חשוב בשמירה על האחידות ועל הערכים, כי 'קבוצה אידיאלית היא קבוצה המאוחדת מבחינה רעיונית וחברתית, ויחד עם זאת שומרת לעצמה את הזכות ונותנת לחבריה להביע את דעתם האישית [...] דעת הקהל היא גורם בונה, המאפשר לקיים את חיי הקבוצה במצבם התקין ולהביא עד לאידיאל'.¹⁵ בדומה להתייחסות החיובית אל ההכוונה ואל הפיקוח בברית המועצות, עלו קולות דומים שהצדיקו את האחידות האידיאולוגית ואת תפקידה בשמירה על מסגרת החיים במוסד החינוכי. הדיון בקולקטיביות הרעיונית ובחופש הביטוי לא נשאר בתחום התאורטי או בגבולות עולמם של חברי התנועה המבוגרים, ובני הנוער התחבטו בשאלות שנגזרו ממנו והשפיעו ישירות על עולמם.

תרבות וסגנון חיים

ביטויי ההערצה לברית המועצות ושליטת המערב בלטו במיוחד בנושאים של תרבות ואורחות חיים. בדומה להצגת המערב באופן שלילי בכל הנוגע לפוליטיקה העולמית, תוארה חלוקה ברורה של נוער בעל מאפיינים חיוביים (בברית המועצות, בגוש המזרחי ובקיבוץ) לעומת 'נוער הזהב' בעל המאפיינים השליליים (בארצות הברית, במערב ובעיר). המסקנות היו ברורות: בני הנוער במערב נעים אל עתיד של אלימות, פשע והיעדר מוסר. לעומתם הנוער בגוש המזרחי ובקיבוץ הוא 'נוער בונה', העוסק בעבודה ובלומדים.¹⁶

העמדות הנחרצות נגד תרבות המערב באו לידי ביטוי לאחר החשיפה לסרטים אמריקניים, שהובילה לדיונים סוערים בעלוני המוסדות החינוכיים. שליטת המערב התבטאה בביקורת נוקבת על הסרטים, כפי שנכתב בשנת 1952 לאחר צפייה בסרט חלף עם הרוח: 'כדבר אחד מאוחדים כל החברים; כולם מציינים שהעלילה היא גרועה, התוכן גרוע וריאקציוני [...] הרי

13 יעקב 'עונן' (י'), 'ולאזנה בעיה', עלון מוסד שומריה, מס' 3, 8.11.1962, עמ' 5, מכל 42.

14 יהודית 'עמר' (י"ב), 'גם זאת דעה', שם, עמ' 9, מכל 42.

15 דב 'רימון' (א"), 'מקומה של הקבוצה בתנועתנו', מרחבים (עלון מוסד מרחביה), מס' 1, 17.12.1965, עמ' 7, מכל 27.

16 מאמרים רבים הוקדשו לנושא בעלוני המוסדות החינוכיים. ראו למשל, מנחם, האומנם צ'ה צ'ה צ'ה?; משה 'זית' (י'), 'המשרב בנוער האמריקני', רחשי האילנות (עלון מוסד מבואות עירון/עין שמר), מס' 6, 29.6.1957, עמ' 18, מכל 47; דינה 'שיבולים' (י'), 'תמורות בנוער הישראלי', עלון מוסד שומריה, מס' 5, 20.2.1959, עמ' 3-4, 9, מכל 41.

כל סרט אמריקני (חדיש!) מצטיין בתוכן קלוקל ובטכניקה מצוינת!¹⁷ המרכיב החיצוני (טכניקה) המתקדם צוין בהבלטה, כדי להדגיש שהוא מחפה על רמה נמוכה של החשוב באמת (לדעת הכותבים), התכנים והעלילה. במסר החד משמעי ביחס לסרטים האמריקניים אפשר לזהות את מאפייני הביקורת הכללית על תרבות המערב ועל הנוער בארצות הברית: בניגוד למתרחש בברית המועצות, סממנים חיצוניים, ריקים מתוכן, מאפילים על ערכים ועל אידאולוגיה.

במאמרי הביקורת על הסרטים האמריקניים בעלוני המוסדות החינוכיים השונים נשמעו עמדות דומות והקביעה הנפוצה הייתה כי הסרטים האמריקנים כולם גרועים.¹⁸ לעתים קרובות נטען כי הסרטים האמריקניים אינם משקפים את המציאות, ותפקידם להטעות את ההמונים ולהסיח את דעתם מהמציאות הקשה. זאת בניגוד לסרטים הרוסיים שלדברי חניכי המוסד היו ריאליסטיים והציגו את המציאות ללא כחל ושרק:

סרט אמריקאי טיפוסי [...] גיבוב של מוסיקה צרחנית, תנועות ריקוד גועליות ותפאורה צעקנית מאוד. הסרט אינו משקף שום בעיה מן החיים ותפקידו להוליך שולל את ההמונים, להפנות את תשומת ליבם מן המציאות הקשה היום יומית [...] ובמקום שהוא יהיה מציאותי, ויעלה לפנינו בעיות מחיי היום יום של העם [...] של האיכר או של הפועל בבית החרושת (כדוגמת הסרט הרוסי) הם מייצרים סרטים שאינם מציאותיים [...] מדוע עלינו אשר איננו שייכים אל אותה חברה מנוונת לראות סרטים קלוקלים כאלה?¹⁹

ההתנגדות לסרטים האמריקניים הייתה חלק מביקורת כללית על תרבות המערב, על היצירה ועל האמנות שאפיינו אותה. האמנות המערבית נתפסה כבעלת השפעה שלילית על בני הנוער, יחד עם היותה מנותקת (לדבריהם) מעולמם ומערכיהם. כלומר, נמתח קו ברור בין 'השונה' לבין 'המשפיע לרעה'. בניגוד לתרבות המערב, תוארה האמנות הסובייטית כקרובה לעולמם של צעירי השומר הצעיר, וכמחנכת למטרות חיוביות ונעלות. הספרות בברית המועצות תוארה כמכשיר חיוני להצלחת המהפכה ולגיוס ההמונים, בייחוד על רקע הסכנות של העימות הבין-גושי בעולם. שוב ושוב נכתב על הצורך בהתגוננות מפני איומים חיצוניים ופנימיים, והודגש תפקיד האמנות בשמירה על הקיים. בדומה למה שנכתב על הסרטים, הצהירו בני הנוער כי לספרות הרוסית מטרות חשובות, בעוד הספרות האמריקנית מנסה לפגוע בקהל הקוראים, לבלבל אותו ולהסיח את דעתו.

17 גדי 'כפירים', 'על הסרט חלף עם הרוח', על הגבעה (עלון מוסד מעברות), מס' 5, מאי 1952, עמ' 14, מכל 35.

18 אורי 'שיבולים', 'הסרטים שבאים אלינו', עלי גבעה, מס' 1, 1.2.1952, עמ' 19-20, מכל 12.

19 'על הסרט אנני אוקלי אשת לפידות', לחוף ירדן (עלון מוסד בקעת כינרות), מס' 6, 30.1.1953, עמ' 8, מכל 9.

נוסף על הסרטים האמריקניים ועל הספרות האמריקנית שזכו לביקורת שלילית בעוד מקביליהם הרוסיים תוארו באהדה, ניכרה זיקה לברית המועצות גם בדיונים שהתקיימו על השירים הרוסיים. התרבות הרוסית בכלל והשירה הרוסית בפרט היו 'מקור מים חיים' לציבור רחב, ללא קשר לשאלת היחס לברית המועצות הסובייטית. אך בדיונים שהתקיימו בעלוני המוסדות נוצרה זיקה הדוקה בין השירים הרוסיים לאוריינטציה הסובייטית ולעולם הערכים של 'כוחות הקדמה'. ההשפעה הרוסית על תרבות הפנאי באה לידי ביטוי בערבי התרבות במוסדות החינוכיים של השומר הצעיר. בתכנית האמנותית, שכללה קטעי קריאה והצגה, שולבו גם שירה בציבור וריקודי עם. השירים הרוסיים היו פופולריים מאוד בחלק זה, והיו חניכים שחשו לעתים כי נוכחותם מוגזמת, בעיקר על רקע משטר הדיכוי וההגבלות על היהודים בברית המועצות. התגובות לא איחרו לבוא, וכתביהן יצאו להגנת השירים הרוסיים. הטיעון המרכזי היה כי השירים הרוסיים קרובים ברוחם לשירה העברית ועוסקים בתכנים כמו אהבת המולדת, שאיפה לחיי אחווה ושלוש ועוד:

אין זה רע ששירים שירים רוסיים, אינני חושבת שמגזימים בהם. מבחר שירי העם הישראליים האהובים והמקובלים בחברה אינו רב. שירים רוסיים רבים דומים במבנה במידה רבה לשירי העם שלנו ולכן לא צריכה להיות כל מניעה שישירו אותם [...] השירה הרוסית משפיעה מאוד עלינו ואנו נוטים לשיר אותם בכל הזדמנות. [...] אינני חושבת כלל וכלל שהשפעה זו היא רעה, כי אם רצויה וטובה.²⁰

המתנגדים שאלו: 'האם אין לנו די שירים ישראליים יפים המתאימים לכל זמן, לרגע שמח או עצוב?'. לטענתם, לאור מדיניות ברית המועצות כלפי היהודים החיים בקרבה, אין לשיר שירים רוסיים, כי 'מצד אחד אנחנו מגנים את מעשיהם ומצד שני אנו שרים את שיריהם ביתר התלהבות מאשר את שירינו הישראליים'.²¹ טענות אלה זכו לתגובות סוערות מעל דפי העלונים במוסדות החינוכיים, ושוב הודגש כי השירים הרוסיים מייצגים את החברה הקיבוצית, ומכיוון שהם 'שירי עמל, עבודה, בניין והתחדשות, הנם מבטאים אף אותנו ואת חברתנו, לא חשוב מי כתב את השיר אלא מה ברצונו לבטא'.²² אחרים טענו כי אין לקשור בין פוליטיקה לבין תרבות ובין היחס ליהודים לבין השירים הרוסיים: 'למרות שלמשל הרוסים [...] רדפו יהודים אין לשלול את שירת השירים הרוסיים או שירי כל עם אחר [...] לפי דעתי לא צריכים להתחשב בפוליטיקה של עם לגבינו, הפוליטיקה אינה קובעת את התרבות'.²³

20 עליזה 'גפן', 'ועוד לאותה בעיה', עלון מוסד שומריה, מס' 12, 3.6.1955, עמ' 5, מכל 40.
 21 קבוצת 'אורן' (ח), 'במה לויכוח: השירים הישראליים', שם, מס' 3, ללא תאריך (שנות החמישים), עמ' 9, מכל 41.
 22 ששה 'גפן' (י), 'השירים הישראליים: תשובה לאורן', שם, מס' 4, 24.1.1958, עמ' 10, מכל 41.
 23 מתי 'גפן' (י), 'השירים העבריים', שם.

בדיונים על סגנון החיים במוסד החינוכי התמקדו בני הנוער בנושאים כגון טיפוח ולבוש, תוך הפגנת חששות מפני השתלטות של תרבות אחרת, חיצונית. באופן כללי ניכרה הסכמה לגבי שלילת התרבות העירונית, המערבית, הגנדרנית והנהנתנית. עם זאת, מפעם לפעם הייתה התנגדות לרוח השמרנית והאחידה, בצד ההסכמה הבסיסית על ההתנגדות לחברה הסלונית. עם הקריאה לשמירה על הלבוש הפשוט והצנוע נמתח קו ישיר וברור בין מי שמקפיד על לבושו ומטפח את הופעתו החיצונית, לבין תופעות שליליות כמו רכילות ואדישות פוליטית. כחלק מהמגמה של התבדלות וייחודיות, תוך שמירה על 'גאווה יחידה', התנגדו בני הנוער לניסיונות החיקוי של האפנה העירונית:

כאשר בא חבר קיבוץ, או חברת תנועה לעיר, אפשר מיד להכירה – לפי לבושה, לבוש בסגנון קיבוצי. פשטות החיים הקיבוצית ניכרת בתלבושת הפשוטה ובצבעים הלא צעקניים שלה [...] בעיר משתדלים חברי התנועה להדמות בלבושם לבני הקיבוצים, לעומתם בני הקיבוץ פונים עורף ולוקחים דוגמא דווקא מאותו נוער שאנו כל כך מבקרים אותו היושב בבתי הקפה בערים [...] ולסיום – אל לנו להזניח את סגנון הלבוש שלנו ולהיגרר אחרי 'מודות' חדשות הצצות מדי יום בערים.²⁴

השפעת האירועים בעולם על הזיקה לברית המועצות

מותו של סטלין במארכ 1953 עורר תגובות אבל נרגשות בקרב חברי השומר הצעיר בכלל, ובקרב צעירי התנועה בפרט. עוצמת האבל של בני הנוער בלטה על רקע המשבר הרעיוני שקדם למותו, בתקופת משפטי פראג, פרשת מרדכי אורן ומשפטי הרופאים במוסקבה. לטענת יצחק פטיש, בעוד עולם המבוגרים כבר היה מסויג מעט ביחסו לסטלין, בקרב הנוער בלטו הרגשות העזים לאחר מותו.²⁵ האבל על מותו של סטלין ותחושת הסכנה לשלמותו של העולם הסוציאליסטי, יצרו אווירה של ליכוד והתחזקות האמונה בברית המועצות ובערכים שייצגו אותה. חידוש היחסים הדיפלומטיים של ישראל עם ברית המועצות, זמן קצר לאחר מות סטלין, תאם את התחזקות גילויי האמונה והזיקה לברית המועצות. בהמשך, עסקת הנשק בין צ'כוסלובקיה לבין מצרים (1955), הגילויים על משטר סטלין בוועידה העשרים (1956), מעורבותה של ברית המועצות במלחמת סיני והפלישה להונגריה (1956), העמידו את חברי השומר הצעיר לפני דילמה ביחס לתמיכה בברית המועצות. צעירי התנועה התייחסו בעיקר למעורבות של ברית המועצות במזרח התיכון והאשימו בכך את ארצות הברית. לדבריהם, ארצות הברית החלה בניסיון ההשתלטות על מדינות ערב ולברית המועצות לא נותרה ברירה אלא להתערב.

24 אלי 'נשר' (י"א), 'הלבוש בחינוך', עלי גבעה, מס' 4, 1956.1.31, עמ' 6-8, מכל 12.
 25 לדבריו התגובות בגיל הנעורים גבלו בהיסטריה. פטיש, הסחרור והעיוורון, עמ' 171. ראו גם, רונית כרמלי, תמונות ביחסם של צעירי השומר הצעיר אל ברית המועצות, אל הסוציאליזם ואל המערב בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2013, עמ' 98-118.

בעקבות הוועידה העשרים היו בקרב חברי המשולש – השומר הצעיר-הקיבוץ הארצי-מפ"ם – שקראו לחשבון נפש ולבחינה מחודשת של היחס לברית המועצות.²⁶ גם בקרב הנוער נראתה מגמה דומה,²⁷ וההתמודדות עם המידע על מעשיו של סטלין הביאה להחייאה ולכנייה מחדש של עולם הערכים הישן, תוך התמקדות בעקרונות הבסיסיים של הקיבוץ ובאורח החיים שלו. בני הנוער הדגישו את הצורך בחזרה אל המסלול הישן והטוב של השוויון והשיתוף וקראו לשמרו באדיקות. לטענתם, שמירה על השיתוף והשוויון הכרחית להמשך קיומו של הקיבוץ. הבלבול האידאולוגי בעקבות הוועידה העשרים הוביל את בני הנוער של התנועה אל המוכר והידוע, הערכים הסוציאליסטיים והאמונה בברית המועצות. ברוח זו פעלו חניכי המוסדות של השומר הצעיר למען שמירה על השוויון ועל השיתוף, תוך קריאה לסילוק כל רכוש פרטי. תשומת הלב הופנתה במיוחד אל פריטים מסוימים, כגון אופניים, מטריות ומכשירי רדיו או טרנזיסטורים שחלק מהחניכים החזיקו בהם. בני הנוער גילו בדרך כלל עמדות שמרניות יותר מאלה של הוריהם ופנו אל חברי הקיבוץ שלא יעודדו החזקת רכוש פרטי ולא יתנו חפצים לילדיהם החיים במוסד החינוכי.²⁸ במקביל נמשכה מגמת ההתברלות וההסתגרות נוכח חדירת התרבות המערבית והעירונית, תוך הבחנה בין בני הנוער בקיבוץ לבין בני גילם בעיר, 'נוער הזהב': 'נוער זה הוא אשר חי את התקופה הזאת ובצורה פרועה. הנערים אשר עוד לא הגיעו לגיל 18 מעשנים, משתכרים ורוקדים ריקודי פרא חסרי טעם. מוזיקה זאת לא צריכה לחדור לתוכנו, מקורה אינו ישראלי.'²⁹ לקראת סוף שנות החמישים השפיעו הספקות והבקיעים באמונה שעלו בקרב בני הדור הראשון גם על צעירי התנועה, שהחלו להתרחק מאידאולוגיה ובמקביל נאחזו במסגרות החיצוניות ובסמלים שייצגו אותה. תהליך זה התחזק בשנות השישים.

שנות השישים: בין אמונה לספק עד מלחמת ששת הימים

השנים שלאחר מות סטלין והוועידה העשרים היו שנות מבחן עבור תנועת השומר הצעיר ביחסה אל ברית המועצות ואל האידאולוגיה הסוציאליסטית. מדיניות הפנים ומדיניות החוץ של ברית המועצות, יחסה למדינת ישראל ולציונות ומעורבותה ההולכת וגוברת במזרח

26 ראו למשל, יעקב עמית, 'נוכח התמורות המסתמנות', הדים, 50, יולי 1956, עמ' 12; מנחם רוזנר, 'הוועידה העשרים לאור התמורות שלאחריה', שם, 52, ינואר 1957, עמ' 80-81; שלמה יצחקי, 'עריין סתירות חמורות', שם, 55, אוקטובר 1957, עמ' 153.

27 יש לציין שהוועידה ה-20 של המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות עמדה תחת הרושם של התעצמות ברית המועצות [...]. מובן שהיו שגיאות ושגיאות אלה ייתכן ועלו בחייהם של אלפי אנשים, אך מי נביא ויידע!'. נדב 'סעור', 'הוועידה ה-20 של ברית המועצות', לחוף ירדן, מס' 6, 13.5.1956, עמ' 17-18, מכל 9.

28 ראו למשל, אסא ר'מון' (י"א), 'עתידו של הקיבוץ', עלון מוסד שומריה, מס' 4, 25.1.1957, עמ' 6, מכל 41; 'תמר', 'שיתוף ושוויון', על הגבעה (עלון מוסד רמות חפר), מס' 17, 8.8.1958, עמ' 17, מכל 35.

29 'סנונית' (ח), 'קצת על הג'אז', קול מחורש (עלון מוסד עין החורש), מס' 1, אוקטובר 1957, עמ' 18, מכל 44.

התיכון, הביאו למחלוקת בקרב חברי התנועה על המשך דרכה האידאולוגית. התהליכים שעברו על עולם המבוגרים חללו אל צעירי התנועה והשפיעו על יחסם אל הקולקטיביות הרעיונית, על עמדותיהם הפוליטיות ועל סגנון החיים השומרי סוציאליסטי שאפיין אותם. בשנות השישים החלו להתגלות בקיעים בקולקטיביות הרעיונית, על רקע ההתרחקות ההדרגתית מברית המועצות. ברומה לחברי התנועה המבוגרים, ביטאו בני הנוער של השומר הצעיר על פי רוב דבקות בערכים המסורתיים, בצד גילויים של ספק והתלבטות. העיסוק האינטנסיבי בשמירה על השוויון, על השיתוף ועל סגנון החיים הצנוע והפשוט יכול להעיד על שתי מגמות. האחת, שמרנות שהלכה וגברה בקרב בני הנוער עקב התערעורת האידאולוגיה והאמונה בברית המועצות, ששימשו כדבק שאיחד את השורות. בהיעדרן, חשו הצעירים צורך להיצמד למסגרות המוכרות כדי לשמור על זהותם. המגמה השנייה מעידה על חשיפה שהלכה וגברה לתרבות המערב וגרמה למחלוקת בקרב בני הנוער, בין המשך האמונה בברית המועצות ובערכי הסוציאליזם לבין הנטייה אל המערב. ייתכן שהשיח הציבורי השמרני היה חלק מתגובה על אותה נטייה. כך או כך, שנות השישים התאפיינו בהתמודדות עם שתי הנטיות, מערבה או מזרחה, כמו גם עם הבקיעים באמונה בברית המועצות ובסוציאליזם אל מול השמרנות והדבקות בערכים הישנים.

סגנון החיים השומרי: התרחקות מההלכה ודבקות במעשה

הערכים הבסיסיים של האידאולוגיה הסוציאליסטית עמדו במוקד הדיונים של חניכי המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר. כחלק מהשאיפה לאחדות ולאחידות, התנהלו המוסדות החינוכיים כמעין כפר גלובלי. בין המוסדות החינוכיים התנהלה התכתבות שפורסמה בעלונים, לצורך בחינת המצב בכל מוסד, כדי לדעת מה נהוג ומה מקובל. לדוגמה, במכתב שנשלח מהמוסד בקיבוץ עמיר ופורסם בעלוני מוסדות שונים, ביקשו בני כיתה י"ב לדעת מה מקובל בנוגע לקבלת נעליים חדשות שאינן מעשה ידי הסנדלר הקיבוצי, זכות יתר שהייתה שמורה לבוגרי המוסד החינוכי בלבד: 'לוועדת חברה שלום רב! הנדון: סקר בעניין קבלת נעלי קרפ לבני י"ב. אנו בני י"ב במוסד "עמיר" מעוניינים לדעת מתי מקבלים אצלכם נעלי קרפ. הסנדלר שלנו אינו מוכן לתת לבני י"ב נעלי קרפ עד שלא יהיה בטוח שברוב מוסדות השומר הצעיר נותנים לבני י"ב נעלי קרפ בתחילת השנה (אם לא יותר מוקדם). מצפים לתשובה'.³⁰

הכותבים ציפו לעזרה במטרה לקדם פריצה חלקית של המסגרת (נעליים חדשות לפני סיום כיתה י"ב), אך לעתים קרובות הובאו דוגמאות מהמתרחש במקומות אחרים כדי לחזק את המאבק על שמירה על צביון החיים הקיבוצי והפשוט. אל ההתנגדות להחזקת רכוש פרטי הצטרפה הביקורת על הטיפוח האישי, בעיקר בקרב הבנות, אולם גם הבנים זכו להתייחסות ואפשר היה לקרוא באחד העלונים על כך שאם יש בנים שמגדלים שיער

ארוך, אין בכך כדי להצביע על הזדהות עם להקת החיפושיות.³¹ החניכים הקפידו להדגיש שגם אם יש תופעות חריגות, אין בהן כדי להצביע על השפעת תרבות המערב. דיון נוסף סוכם בכך שאסור לענווד שרשראות וטבעות, כדי להימנע משימוש ב'אביזרי העיר הזעירה-בורגניים'.³² רוב הכותבים הביעו דאגה שמא השינויים בסגנון הלבוש יפגעו באורח החיים ובערכים הקיבוציים, אולם היו גם עמדות אחרות שטענו נגד ההסתגרות והשמרנות, כפי שטענה נערה במוסד חינוכי נעמן: 'אם אני אלבש היום שרשרת או טבעת שקיבלתי ואפילו רצייתי בה מאוד, אינני מפסיקה לעבוד כמו שעבדתי מקודם, ואינני מפסיקה להתעניין בשטחים, שהתעניינתי עד כה, והייתי קשורה אליהם באמת'.³³ הנימה השלטת שהתאפיינה בשמרנות נסקה מפעם לפעם.

המטריות זכו לטיפול מיוחד על רקע בעיית הרכוש הפרטי של חניכי המוסד, תוך שימוש בהומור כחלק מהביקורת. כך נשאלה ועדת חברה: 'האם לדעת הוועדה יש הברל בין טרנזיסטור למטריה? אם הראשון הוא רכוש פרטי ואסור להחזיקו (בשטח המוסד – לפחות) במה הוא שונה מן המטריה? והאם מטריה היא בבחינת ציוד מתאים לסגנון השומרי? והאם שומר "חובב טבע" חושש לעבור במדרכה מבלי להירטב מכמה טיפות גשם?'.³⁴ החשש מפני אובדן הזהות הייחודית, השומרית, יצר חזית של התנגדות לכל 'איום חיצוני': רעיונות, תרבות, אמנות ואביזרים פשוטים.

בשנות השישים התמודדו גם חברי התנועה המבוגרים עם סגנון החיים בקיבוץ. בני הנוער הביעו עמדות שמרניות, המשילו להצביע על חומרת הבעיה ולהציע פתרונות. הרכוש הפרטי והשימוש בחפצי מותרות נקשרו זה בזה וכך, 'כשבאנו לדון בעניין השיתוף והשוויון שמנו לב שיש להבדיל בין שני דברים הקשורים זה בזה: שוויון מצד אחד, סגנון חיים מאידך. למה הם קשורים? כי הרבה מאותם דברים המפריים את עקרונות השוויון הינם חפצי מותרות [...] אין להכחיש שהנגע פשה בקרבנו – כלשון המליצה ועלינו לעשות הכול כדי לעצור התפתחות נוספת'.³⁵ הגדיל לעשות אחד החניכים ששאל לאחר שיחת חברה שעסקה בנושא סגנון החיים הזר והשוויון: 'האם לא מוטב שנגיד כל יסוד זר לא!! ואז

31 נציגים ממוסד גלבע שנשלחו לראיין חניכים ממוסד נעמן וממוסד שער העמקים בנושאים הקשורים לסגנון החיים, קיבלו בין השאר את התשובות הבאות: 'שער העמקים – אין בגדים שלא דרך המחסן וכמו כן אין שרשרות וסיכות בין הבנות. [...] מוסד שער העמקים ידוע כמוסד שמרני בענייני סגנון חיים ואינו נוטה לקבל השפעות מבחוץ [...]. נעמן – ועל בנים שמגדלים שיער) כמובן שאין הזדהות עם החיפושיות אלא סתם לא מסתפרים. [...] שער העמקים: אין תופעות התייפות חיצונית ובמידה והיו עזרה הביקורת הקבוצתית והדבירה אותן כמעט לחלוטין. [...] נעמן: ישנם מספר טרנזיסטורים רק אצל חברי י"ב וברשות החברה. [...] מקשיבים בהם כמעט רק לחדשות'. רפי, 'יהודה ואשר (י)', 'הנרון: סגנון ההופעה החיצונית', ניבנו (עלון מוסד חינוכי גלבע), מס' 4, דצמבר 1964, עמ' 9-13, מכל 5.

32 מיכה 'גפן' (י"א), 'סגנון לבוש', הד המוסד (עלון מוסד נעמן) (4), 15.1.65, עמ' 7-8, ארכיון כפר מסריק.

33 דבורה 'גפן' (י"א), 'תלות הלבוש בחיי בחברה', שם, עמ' 9.

34 'שאלות לוועדת חברה', ניבנו (גלבע), מס' 4, ינואר 1965, עמ' 24, מכל 6.

35 אורה 'מעין' (י"ב), 'שוויון וסגנון חיים', עלון מוסד שומריה, מס' 4, 8.1.1965, עמ' 9, מכל 42.

יישמר ערכם הרב של עקרונות התנועה?³⁶ מנגד טען חניך אחר: 'הייתי מיעץ לכולנו קצת לפתוח את העיניים ולהציץ מבעד "לחממה" החוצה כי אולי בחוץ לא אורכת לנו סכנה אלא ישנם ערכים חדשים שאולי יוכלו לקדם אותנו'.³⁷ בדיונים על סגנון החיים אפשר לזהות להתמודדות עם חרדת מאפייני תרבות המערב. מחד גיסא באו לידי ביטוי שמרנות ואדיקות, מאידך גיסא ניכרו לעתים סימני פתיחות ונכונות לקבלת מנהגים חדשים. הטלוויזיה, כמייצגת מובהקת של תרבות המערב, הפכה מטרה לחצי הביקורת של נוער השומר הצעיר. היא נתפסה כמותרות, שכן מטרתה לספק הנאה והיא מנוגדת לאורח החיים הצנוע והפשוט. ההתנגדות התמקדה בתכנים המשודרים ובעצם הצפייה בטלוויזיה. עליה נטען שהיא 'מרתקת אליה את בני הנוער והופכתם לפסיביים (כפי שקרה באנגליה ובאמריקה). לדעתי הטלוויזיה היא סכנה חמורה למדינה כשלנו ובפרט לנו, שבמדינתנו מחקה חלק גדול מהנוער את הנוער האמריקאי והאנגלי'.³⁸ לדברי חניכי המוסדות, הסכנה הטמונה בתוכניות המשודרות באה לידי ביטוי במצבם העגום של בני גילם בארצות הברית, 'היושבים בלילות ליד הטלביזיה. אילו היו הם רואים לפחות דברים יפים ומועילים – לא היה בזה כל רע, אך הם חוזים בדברים חסרי ערך'.³⁹ שוב ניתן היה לראות את הדגש הרב שהושם בביקורת על הקשר בין התופעה השלילית (הטלוויזיה) לבין הניוון של בני הנוער החיים במערב, יחד עם ההתנגדות הנחרצת להתקרבות אל אותם בני נוער ולניסיונות להתנהג כמוהם.

התגובה על הופעת הטלוויזיה הצטרפה לביקורת המתמשכת על הרדיו, שהשפעתו השלילית נקשרה במוסיקה שהושמעה בו אך גם בכך שהבעלות על מכשיר רדיו פוגעת בעקרונות הסוציאליסטיים הבסיסיים של שוויון ושיתוף. עם עליית קרנו של הרדיו הגיעו למוסד החינוכי הטרנזיסטורים. בדומה למה שהתרחש בקיבוצים, עוררה החזקת הטרנזיסטורים הפרטיים ויכוחים סוערים על נושא הרכוש הפרטי של החניכים:

יש במוסד בערך כ-12 טרנזיסטורים, כאותו מספר מצלמות, ומספר כדורים פרטיים. אך המדובר הוא לא רק במספרים אלא בעקרונות. והעקרונות אומרים שכל זה אסור. הקן שלנו הוא חלק מהקיבוץ וגם עליו חלים אותם חוקי שיתוף [...] ובכל אלה התעלמנו עדיין מהתוצאה הנוראה שהדבר יכול להביא: זה יכול להביא לפרזיטיות גופנית ושכלית גם יחד. ולזה כבר הגיעו האמריקנים שוחרי הנוחיות מזמן.⁴⁰

36 רייב 'להב' (ח), 'סגנון חיים זר ושוויון', שם, מס' 5, 29.1.1965, עמ' 14, מכל 42.

37 דן 'צבר' (ט), 'מבחן הערכים: מציאות', שם, עמ' 12, מכל 42.

38 ינאי 'לבנה', 'משהו על הטלוויזיה בארץ', **הד המוסד** (עלון מוסד הרי אפרים), ינואר 1963, עמ' 7, מכל 52.

39 קבוצת 'אלה', 'טלביזיה חינוכית', ניבנו (גלבוץ), מס' 4, פברואר 1963, עמ' 9-10, מכל 5.

40 'הפרט והכלל', **עלי גבעה**, מס' 1, 28.9.1960, עמ' 10-11, מכל 12.

כאמור, השימוש בטרנזיסטורים ובעיקר החזקתם כרכוש פרטי יחד עם חפצים נוספים, נתפסו כמאיימים על השוויון ועל השיתוף. לטענתם של רבים מבני הנוער של השומר הצעיר, החזקת הרכוש הפרטי נקשרה בסכנה לנפש ולגוף, בדומה לתהליך שהתרחש לכאורה במערב. בשנות השישים היו התייחסויות מתונות ואף אוהדות לתרבות המערב. מפעם לפעם, ובניגוד לשנות החמישים, זכה גם סרט אמריקני להתייחסות אוהדת. לאחר הקרנת הסרט סיפור הפרברים שיבח הכותב את עלילת הסרט וציין כי 'המוזיקה הנפלאה שנכתבה על ידי ליאונרד ברנשטיין במיוחד למחזה זה, תופסת מקום חשוב בהדגשת המשחק, בפיתוח העלילה ובעיצובה [...]'. הסרט הוא טוב מאוד ונראה על הבד ממש כהצגה חיה. אני ממליץ עליו למעוניינים ולבלתי מעוניינים'.⁴¹

העמדות הנחרצות והמתנגדות היו תגובה על גבולות שנפרצו לעתים. דוגמה לכך יש בדבריו של חניך שכתב כי נאמנותו לערכי התנועה לא השתנתה לאחר שהיה בהופעה של קליף ריצ'רד: 'נשארתי, גם לאחר ראיית ההופעה, בן קיבוץ נאמן [...] הלכתי להופעה זו לא כעיוור אלא לאחר מחשבה, וידעתי שהדבר יעורר הדים. אין אני חושב שהמשבר בתנועתנו מתבטא בנסיעה יחידה זו, ואין לחשוש שזה יפתח פתח'.⁴²

כן נכתבו דברי הרגעה ביחס לריקודים ולמוסיקה, שאינם מאיימים על הערכים ועל דמות חניך המוסד של השומר הצעיר, מפני ש'אדם יכול להיות בעל סגנון חיים אחד ולהאזין מדי פעם לפזמון או מנגינה המאפיינים חברה שנייה, מבלי שזה ינגוד את סגנון חייו [...] כנ"ל הריקודים. הריקוד הוא סוף כל סוף רק דבר הבא לתת הנאה'.⁴³ אמירות שביטאו פתיחות יחסית החלו להישמע במחצית השנייה של שנות השישים, אולם עדיין השמרנות והחשש מפני שינוי עלו עליהן בקרב רוב צעירי השומר הצעיר.

העמדות השמרניות של רוב בני הנוער במחצית הראשונה של שנות השישים זכו לתמיכה בהחלטות המועצה ה-65 של השומר הצעיר, בשנת 1966. בסיכום הדיונים הובלטה העמדה שקראה לדבוק בסגנון החיים הישן כתנאי לקיומה של החברה הקיבוצית. בהחלטות נאמר כי 'התנועה נלחמת בהסתגלות (ולו החיצונית בלבד) אל אורחות החברה הסובבת והעוינת המביאה להתבוללות ולהשלמה עם ערכיה בפרט בגיל הנעורים [...] סגנון חיים שומרי מתערער בשעה שיש שימת לב מוגזמת להופעה החיצונית הנובעת מהחשבת החיצוני על חשבון הפנימי, וזהו הגורם ללבוש גנדרני ולצביעות שבהצטבעות ובענידת עדיים'.⁴⁴

התבדלות מהחוץ והתכנסות פנימה

תפקיד מרכזי בהדגשת ההתבדלות, הייחודיות ותחושת 'גאוות היחידה' של חניכי המוסדות של השומר הצעיר היה לשמירה על הערכים ועל הביטויים החיצוניים והמעשיים שלהם.

41 עמי 'זמיר', 'סיפור הפרברים', על הגבעה (רמות חפר), מס' 6, 8.12.1962, עמ' 7, מכל 35.
 42 צבי 'שקמה', 'על קליף ריצ'ארד ועקרונות', הד המוסד (הרי אפרים), אוקטובר 1963, עמ' 7-6, מכל 52.
 43 קבוצת 'רעים' (ט'), 'סגנון חיים', שם, 4.2.1966, עמ' 9, מכל 52.
 44 גלעד 'שקמה' (י"א), 'המועצה הס"ה', עלון מוסד שומריה, מס' 4, 16.2.1966, עמ' 3, מכל 42.

סגנון החיים השומרי, הפשוט, היה מקור לגאווה, כפי שנכתב באחד העלונים, 'במוסד גלבוע הידוע בצניעותו בהשוואה לשאר המוסדות כבר ניכרים סימנים בולטים של סגנון חיים לא לנו'.⁴⁵ אפשר לזהות את היחס לצניעות כמעלה ואת ההתדרות בה לא רק כשמדובר היה בבני הנוער המערביים ובבני העיר, אלא גם בחניכי מוסדות אחרים של השומר הצעיר.

העמדה השיפוטית על כל מה שהיה 'אחר' כללה בני קיבוצים מתנועות אחרות. לאחר ביקור בקיבוץ בית השיטה, שאינו שייך לקיבוץ הארצי, נכתבה סקירה על מנהגי בני הנוער במקום. הביקורת התייחסה ללבוש הססגוני, לטיפוח העצמי ולניגוד שלהם למתרחש במסגרת המוסד החינוכי של השומר הצעיר:

הייתה לי הרגשה כאילו מעורבים כאן שני יסודות ועקרונות חיים שונים ואין השילוב מוצלח. במיוחד בלט לעינינו הטיפוח הקוסמטי הרב המושקע בפנים הצעירים [...] אצלנו אין הדבר מגיע לממדים כאלה ושורש הדבר נעוץ, לדעתי, בחיי חברה בריאים הממלאים את שעוטינו הפנויות, דבר שמביא להתחשבות הפרט בדעת הקהל, וזה מה שחסר בבית הספר בבית השיטה, וכנראה גם בכל קיבוצי המאוחד והאיחוד.⁴⁶

לאחר ביקור בקיבוץ נוסף נכתב כי 'הייתי בקיבוץ של האיחוד – בו הליברליות והחופש, לכל אחד לעשות מה שהוא רוצה, גדולים במיוחד [...] בקרב הנוער שם שוררת ריקנות'.⁴⁷ ההתרחקות מהאידאולוגיה והתערערות האמונה כברית המועצות יצרו צורך בשמירת הקיים. אורח החיים בקיבוצים שלא השתייכו לקיבוץ הארצי נתפס כמאיים ומסוכן, בדומה ליחס לו זכו גילויי תרבות המערב ואורח החיים העירוני.

עם התגברות המבוכה והספקנות ביחס לזיקה לברית המועצות, פעלו בשנות השישים שני תהליכים מקבילים על בני הקיבוצים של השומר הצעיר: התרחקות מהעולם החיצוני והתכנסות אל העולם הפנימי. השאיפה להתבדלות מהחברה הישראלית התרחשה במקביל לרצון להשתייך לחברה הקיבוצית ולהיות חלק ממנה, ללא חריגות, תוך שמירה על המסגרת ועל הסמלים שביטאו את האידאולוגיה. בתוך כך בלטה האחידות בין המוסדות החינוכיים ברחבי הארץ: למרות היעדר טכנולוגיית תקשורת מתקדמת, ללא טלפון, אינטרנט וטלוויזיה, עסקו בני הנוער מהקיבוצים השונים ברחבי הארץ בנושאים דומים תוך שימוש במושגים זהים. ככל שאיברו הכיוון והדרך את בהירותם והתגברו הספקות, התחזקה ההיצמדות למסגרת ולסמלים החיצוניים.

45 מירי ג' 'עופר', 'סגנון חיים', עלון י"ב (מוסד חינוכי גלבוע), 26.6.1964, עמ' 19-20, מכל 5, ההדגשה שלי.

46 לאה 'אייל' ('א'), עלון מוסד שומריה, מס' 3, 28.11.1960, עמ' 15-16, מכל 41.

47 'סיכומי השלה"ב בקבוצות', שם, מס' 4, 6.12.1962, עמ' 3-5, מכל 42.

חניכי השומר הצעיר במפגן אחד במאי 1953 בחיפה.
באדיבות ארכיון משמר העמק

המלחמה הקרה, מלחמת וייטנם והמזרח התיכון

עלוני המוסדות החינוכיים שימשו במה גם לתגובות בני הנוער על אירועים פוליטיים בארץ ובעולם, שהמשותף לכולם היה קשר כלשהו לברית המועצות, לארצות הברית ולמאבק הבין-גושי. הזיקה לברית המועצות מצאה ביטוי מחודש בתגובה על ההתרחשויות הפוליטיות בעולם, עם התחממות המלחמה הקרה על רקע מלחמת וייטנם. מדינת ישראל מצאה עצמה מחוורת על ידי שתי המעצמות, ובשומר הצעיר שמחו על כך, ובעיקר הדגישו את המשמעות של פנייתה של ברית המועצות, כהוכחה לשינויים החיוביים שהתרחשו בה:

ארצות הברית הפעילה עלינו לחץ ברור בעניין זה, וברית המועצות השמיעה באוזנינו בקשה חד משמעית בהחלט. כל אחת משתי המעצמות רצתה לזכות בתמיכה מדינית של ישראל – ועובדה זו כשלעצמה מרינה ביותר: גם לנו משקל כלשהו בענייני העולם! [...] ההתעניינות הסובייטית בעמדתנו בשאלת וייטנאם היא בעלת חשיבות רבה ביותר. היא מצביעה על ראשית שינוי מהפכני במדיניותה של ברית המועצות, המיוחל מזה זמן רב.⁴⁸

עמדת התנועה כפי שבאה לידי ביטוי מעל דפי עלון צעירי הקבוץ הארצי ומפ"ם, חותם, הייתה חד משמעית בהתנגדותה למעורבות ארצות הברית בווייטנם, ובכך הקדימה את זמנה ואת הביקורת על ארצות הברית, מבפנים ומבחוץ, מסוף שנות השבעים ואילך. 'הקץ למשחקי החרפה! ביום א' נצא (הגוף הבוגר) להפגין בת"א נגד מדיניות ארצות הברית בווייטנאם', נכתב במודעה בעלון רמות חפר.⁴⁹ בני הנוער של השומר הצעיר עלו על המבוגרים בלהט ובגילויי ההתנגדות לארצות הברית ומעורבותה בווייטנם. עלוני המוסדות מלאו דברי הסבר ופרשנות על המלחמה, תוך הצגת האינטרסים של ארצות הברית וניסיונה למנוע את חדירת הסוציאליזם לווייטנם. חניכי המוסדות נקראו לצאת להפגין נגד המעורבות האמריקנית בווייטנם ובעד השלום, בטענה כי 'ארצות הברית נלחמת בווייטנאם את מלחמתו של עולם ישן בסוציאליזם'.⁵⁰ הכותב דרבן את קוראיו להגיע להפגנה בגורסו ש'מעשה ארצות הברית בווייטנאם, כפי שהם כיום, הם פשע. על פשע זה חייבים אנו לצאת ולהפגין'.⁵¹ הפגנת צעירי השומר הצעיר זכתה לסיקור נרחב בשבועון חותם. בכתבה נמתח חוט מקשר בין גורל אזרחי מדינת ישראל, שנאבקו על עצמאותם נגד שליטים זרים, לבין גורלם של לוחמי החירות בווייטנם. אל הקריאה ליציאת האמריקנים מווייטנם צורפו בחותם שוחרי השלום מהעולם כולו והמאבק של צעירי התנועה תואר כחלק מתנועת מחאה עולמית. בכך באה לידי ביטוי שאיפת ההשתייכות למחנה הגדול של כוחות הקדמה ועולם המחר שאפיינה את התנועה לאורך כל הדרך.

במחצית השנייה של שנות השישים גברה מעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון. זו נתפסה, כבעבר, כתגובה בלתי נמנעת על פעולות המערב. אף על פי שנמתחה ביקורת על מהלכיה באזור, המשיכו הכותבים הצעירים להגן על ברית המועצות ולהסביר את מניעיה, כשהם מניחים כי אין לה כוונה לפגוע במדינת ישראל אך בנסיבות מסוימות עליה לעשות זאת, מחוסר ברירה. לדבריהם, האשמה העיקרית במעורבות המועצות במזרח התיכון הייתה ארצות הברית: 'גם אני אינני מוכן להיות "שמן על גלגליה" של המהפכה בשום מקום בעולם. אך אינני מאמין כי ברית המועצות מוכנה להקריבנו על מזבח המהפכה; משוכנע אני, כי מאחורי הקלעים ממשיכה ברית המועצות במאבקה למניעת פעולות תוקפניות, בקנה מידה גדול, של סוריה נגד ישראל [...] לא רוסיה מביאה את המתיחות בעולם, אלא ארצות הברית!'.⁵²

עם התחממות המצב במזרח התיכון בימים שקדמו למלחמת ששת הימים נשמעו דברי ביקורת גם על ברית המועצות, אולם ארצות הברית עדיין נתפסה כאשמה העיקרית, משום ש'ארצות הברית בעצמה גרמה לפירוק "הגוש הניטראלי" שנאצר נטל בו חלק, והרוסים

49 על הגבעה (רמות חפר), מס' 14, 4.3.1966, עמ' 6, מכל 66.

50 עופר 'מעייין' (י"א), 'מעט על מלחמת וייטנאם', על הגבעה (רמות חפר), מס' 15, 28.3.1966, עמ' 7-8, מכל 36.

51 שם.

52 עופר 'מעייין' (י"ב), 'תשובה למאמר יחסינו עם סוריה', שם, מס' 5, 4.11.1966, עמ' 9-10, מכל 36.

מגבירים השפעתם במזרח התיכון. המזרח התיכון נפתח בפני הרוסים בשל פעילות האמריקנים בווייטנאם.⁵³ כותבים נוספים הביעו את התנגדותם למהלכי ברית המועצות אך לא נמנעו מלסייג את הביקורת בביטויי אהדה.⁵⁴

בשנות השישים הסתמן בקרב נוער השומר הצעיר תהליך של התרחקות מהאידיאולוגיה והיצמדות למרכיביה המעשיים, משמע דקות בסגנון החיים השומרי ללא הישענות על הקשר האידיאולוגי לברית המועצות. ברית המועצות הוזכרה פחות ופחות, אבל כמעט כל מה שייצג אותה ואת האידיאולוגיה שלה מבחינת ערכים וביטויים בפועל המשיך להתקיים, לעתים ביתר אדיקות. נראה כי עם ניצני הטלת הספק באידיאולוגיה, דבקו צעירי השומר הצעיר בתבניות ששמרו עליהם מפני התפרקות מוחלטת. עד שנת 1967, בהזדמנויות שונות שבהן אפשר היה לחזור ולהצביע על עליונות ברית המועצות והסוציאליזם על המערב, חזרה והופיעה הנאמנות לאידיאולוגיה הישנה ולמייצגת העיקרית שלה. שנות השישים התאפיינו אמנם במבוכה ובהטלת ספק בנוגע לאמונה בכרית המועצות, אולם עד מלחמת ששת הימים לא חל שינוי מהותי בעמדת צעירי השומר הצעיר, שהמשיכו לנטות באופן מובהק אל העולם הסוציאליסטי.

הזיקה לברית המועצות בקרב צעירי הקיבוץ הארצי שימשה אמצעי לשמירת הייחודיות וההתבדלות של חניכי התנועה משאר הזרמים שהשתייכו לתנועת העבודה. במקביל לכך שמרה הזיקה לברית המועצות על מסגרת ההשתייכות ועל חוויית היחידה המובחרת של צעירי התנועה, שביטאו את הצורך שלהם בהכוונה ובמסגרת ברורה, והעלו על נס את החינוך המכוון ואת הקולקטיביות הרעיונית. עם התגברות הלבטים והספקות של בני הדור הראשון ביחס לאמונה, דבקו הצעירים בערכים שביטאו את האידיאולוגיה, בטקסים ובמסגרות המוכרות. עד השכר הרעיוני שבא בעקבות מלחמת ששת הימים, המשיכו צעירי התנועה, כמעט בלי להזכיר את ברית המועצות, לפעול למען השיתוף, השוויון והפשטות ולהתנגד לכל מה שייצג את תרבות המערב ואת ארצות הברית.

הניסיון הסיזיפי להמשיך לשאת את העיניים 'מזרחה', למרות הרפורי הספק וסימני השאלה, נגדע סופית בעקבות מלחמת ששת הימים: אלון גן, שחקר את עוצמת השכר שאירע לאחר המלחמה, כתב:

ניתן לראות במלחמת ששת הימים את ההכרזה הסופית על מות החלום והאוריינטציה הסובייטית. [...] המלחמה פורצת והבנים החורגים של 'עולם המחר' מוצאים את עצמם נקטלים על ידי נשקם המשוכלל של 'כוחות הקידמה'. הכדורים הסובייטים שנשלחו לעבר הבנים ניפצו סופית את הרומן

53 אורי 'שקמה' (י"א), 'המזרח התיכון: שוב בחדשות', עלון מוסד שומריה, מס' 8, 26.5.1967, עמ' 3-4, מכל 42.

54 אדם, 'מצבנו הביטחוני', על הגבעה (רמות חפר), מס' 17, 26.5.1967, עמ' 7, מכל 36.

המתמשך והכואב עם אמה רוסיה. המפגש הטראומטי עם הנשק הסובייטי היווה את המסמר האחרון של בני השומר הצעיר בארון אמונת ילדותם.⁵⁵

הווידוי הכואב של בת קיבוץ כפר מסריק, חניכת המוסד החינוכי נעמן, היטיב לתאר את עוצמת השבר שנחשף לאחר המלחמה: 'כבת לדור שגדל על "ברכי רוסיה", שבכה בדמעות על מותו של סטלין, יש לי צורך לא רק לומר, אלא לזעוק. אכן נוכחנו, בדרך הקשה והמכאיבה, שהאימפריאליזם הרוסי אינו פחות מנוול ומכוער מהאימפריאליזם האמריקני, להפך, הוא עוד עולה עליו בחזירותו'.⁵⁶

לאחר יוני 1967 הרוח שנשבה בין עלוני המוסדות החינוכיים כבר לא הייתה 'רוח מזרחית'. הדגל האדום היה לרבים 'סדין אדום'. חניכי השומר הצעיר המשיכו לעסוק בסגנון החיים השומרי, אך הקשר הגורדי עם 'המולדת השנייה' נותק. לאחר מלחמת ששת הימים נעלמו מעלונים המוסדות החינוכיים של השומר הצעיר עשרות מאמרים שהזינו את השיח האפולוגטי, שיח שהוליד מגוון נרחב של הסברים מפולפלים כדי להצדיק את הזיקה ל'עולם המחר'.

55 אלון גן, בסבך האהבה הנכזבת, עמ' 30.

56 עופרה גילאי, מדור 'מפה לארון', הד הנעשה (עלון כפר מסריק), 14.7.1967.